

УДК 341: 349.41

*Павло Федотович Кулинич,
завідувач відділу проблем аграрного, земельного,
екологічного та космічного права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
ORCID: 0000-0001-8716-0661*

ПРОБЛЕМА ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ: СТАН, ЗМІСТ, КОНЦЕПТ ВИРІШЕННЯ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Постановка проблеми. Одним із головних завдань земельного права як галузі правової системи України є забезпечення охорони земельних ресурсів у межах території нашої держави. Ця проблема набула відображення у вигляді певних законодавчих рішень у кожному з п'яти земельних кодексів, які у XX ст. ухвалювалися в Україні. Причому формування законодавчого та й підзаконного правового регулювання охорони земель відбувалося з дедалі більшою інтенсивністю. Так, у кожному новому земельному кодексі кількість статей і правових приписів щодо правової охорони земель була більшою порівняно з попереднім. А після введення у дію чинного Земельного кодексу України був прийнятий і спеціальний Закон України «Про охорону земель». Однак землеохоронні норми містяться і в інших законодавчих і ухвалених на їх виконання підзаконних правових актах земельного законодавства (наприклад, у законах України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про оренду земель», «Про меліорацію земель» тощо). Більше того, законодавча проблема охорони земель вийшла за межі галузі земельного права і набула відображення в актах екологічного, водного, лісового, гірничого, кримінального, адміністративного законодавства, які забезпечують реалізацію землеохоронних принципів та приписів земельного законодавства України. Квінтесенцією розвитку законодавчого забезпечення охорони земель стало закріплення у ст. 14 Конституції України принципового положення про те, що земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави. Тому охорона земельних ресурсів країни цілком справедливо вважається важливою складовою національної безпеки нашої держави [1].

Водночас, незважаючи на законодавчу активність у сфері охорони земель, ефективність охорони залишається дуже низькою. Так, в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджених Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII, стан земельних ресурсів визначений як близький до критичного [2]. Вчені деталізують цю оцінку стану земель за допомогою інструментарію ґрунтознавства. Вони зазначають, що ще до початку повномасштабних воєнних дій розораність земель в Україні була найвищою у світі та сягала 56 % території держави. Найвищий рівень розораності спостерігався в зоні Степу і становив 81,2 %, у Лісостеповій зоні – 80,8 %, а в Поліській – 65,7 %. Більшість орних ґрунтів зазнали деградаційних змін, зокрема хімічних властивостей, у складі та рівні вмісту мікроелементів і важких металів, що було зумовлене, зокрема, незбалансованою та дефіцитною системою землеробства [3, с. 55]. Фактично це означає, що, вирощуючи останніми роками високі урожаї сільськогосподарських культур та експортуючи їх значну частину до інших країн, Україна «експортує» й природні властивості вітчизняних чорноземів, зокрема, їх родючість, яка, відповідно, постійно знижується.

Уряд України усвідомлює проблему деградації ґрунтів та намагається її вирішити, ухвалюючи правові акти здебільшого політичного та програмного змісту. Кабінет Міністрів України 22 жовтня 2014 року схвалив Концепцію боротьби з деградацією земель та опустелюванням [4]. В Указі

Президента «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 року № 722/2019 зазначено, що відновлення екосистем суші, припинення процесів деградації земель та їх спрямування у зворотному напрямі, боротьба з опустелюванням є основними цілями сталого розвитку країни до 2030 року [5]. Водночас ефективний правовий механізм, який би забезпечив досягнення задекларованих цими актами цілей у сфері охорони земель в Україні, так і не створений.

Аналіз останніх публікацій. Важливим джерелом формування правових засад охорони земельних ресурсів є правова доктрина, зокрема, погляди вчених щодо доцільного змісту правового регулювання землеохоронних відносин. Правова проблематика охорони земельних ресурсів України, окремих категорій земель, а також способів охорони земель перебуває у центрі уваги фахівців у галузі земельного та екологічного права. Так, загальні правові питання охорони земель та ґрунтів досліджували О. Вівчаренко [6], А. Булгаков [7], Н. Гавриш [8]. Особливості правової охорони земель окремих категорій були предметом наукового аналізу у працях ряду вчених: земель природно-заповідного фонду (А. Годованюк [9], О. Ковтун [10]), земель сільськогосподарського призначення (О. Конишева [11], П. Кулинич [12]), земель рекреаційного призначення (Н. Палій [13]), земель оборони (М. Романюк [14]), земель громадської забудови (Д. Федчишин [15]), земель лісогосподарського призначення (С. Шарапова [16]), земель трубопровідного транспорту (О. Борденюк [17]). Вагомою складовою наукового пошуку у сфері правової охорони земельних ресурсів становлять праці правознавців, які присвячені правовим аспектам застосування окремих способів охорони земель і ґрунтів, зокрема: меліорації земель (М. Дейнега [18]), рекультиватії земель (В. Лебідь [19], А. Місінкевич [20]), боротьбі з забрудненням та псуванням земель (Т. Оверковська [21], А. Попова [22]), нормуванню та стандартизації у сфері охорони земель (А. Мірошніченко [23]), охороні ландшафтної структури земель (С. Єлькін [24], О. Лозо [25]). Окремі питання правової охорони земель і ґрунтів досліджували науковці у працях з питань вдосконалення правового режиму земель, управління землями, прав на земельні ділянки тощо. Нарешті, маємо відмітити, що з початком російської агресії проти України, особливо після повномасштабного вторгнення, в епіцентрі уваги дослідників-правознавців перебувають питання відновлення земель, які зазнали негативного впливу воєнних дій (Т. Лісова [26], С. Шарапова [27], М. Лейба [28] та ін.).

Мета статті полягає у проведенні аналізу стану правового регулювання охорони земель, його доктринальної інтерпретації, оцінки ефективності та визначення шляхів удосконалення правового регулювання землеохоронних відносин в Україні у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Родоначальником вітчизняної доктрини правової охорони земельних ресурсів є відомий вчений-правознавець В. Мунтян. Зокрема, у 70-х роках ХХ ст. в Україні розпочалося масштабне добування залізних та інших руд відкритим способом для задоволення новозбудованих металургійних підприємств у сировині супроводжувалося зняттям родючого шару ґрунту на великих площах земель та їх хаотичним складуванням разом з материнськими (неродючими) породами, що спричиняло деградацію ґрунтів. Тому, досліджуючи питання правової охорони земель і ґрунтів у цей період, проф. В. Мунтян аналізував головним чином шляхи вдосконалення законодавства щодо відновлення порушених гірничими роботами земель через загрозу їх непридатності для використання [29]. Відтак вчений правову охорону земель зводив переважно до рекультиватії порушених земель, які втратили ґрунтовий покрив, та інших малопродуктивних земель відповідно для відновлення чи підвищення їх продуктивних властивостей. Водночас проф. В. Мунтян вважав, що охорону природи, зокрема й земель, доцільно розглядати у двох взаємозв'язаних аспектах: як захід боротьби з розкраданням земель і незаконним користуванням її об'єктами (власне їх збереження) та як забезпечення раціонального використання її ресурсів у процесі господарської діяльності, що включає і розширене відтворення, і розвиток багатств природи [30]. Отже, вчений обстоював думку, що охорону земель і ґрунтів варто розглядати і як самостійний напрям правового регулювання, і як складову правового регулювання господарського використання земель та інших природних ресурсів. Він сформулював важливе доктринальне положення науки земельного права – наукову концепцію правового забезпечення раціонального природокористування, яка базується на зазначених двох напрямках охорони земель та інших природних ресурсів і не втратила актуальності й у цей час.

З розширенням антропогенного впливу господарської та іншої діяльності на земельні ресурси у земельному законодавстві були передбачені й деякі окремі напрями правового регулювання охорони земель. Загалом наукова концепція В. Мунтяна та напрацювання інших науковців набули відображення у ст. 164 Земельного кодексу України, відповідно до якої зміст охорони земель охоплює: а) обґрунтування і забезпечення досягнення раціонального землекористування; б) захист сільськогосподарських угідь, лісових земель і чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб; в) захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів; г) збереження природних водно-болотних угідь; ґ) попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів; д) консервація деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь [31]. Аналогічна норма міститься й у ст. 1 Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 року № 962-IV [32], згідно з якою заходи охорони земель спрямовані на забезпечення раціонального використання земель, запобігання їх засміченню й забрудненню, гарантування особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного й історико-культурного призначення.

У період проведення в Україні земельної реформи основний акцент у розвитку земельного законодавства був зроблений на утвердження притаманної канонам ринкової економіки системи права власності та інших прав на землю. Натомість питання правового забезпечення охорони земель відійшли на «другий план». Як наслідок, у сучасному земельному законодавстві України найслабшим, найменш розвиненим є землеохоронний компонент.

Найбільший провал у розвитку правової охорони земель в Україні пов'язаний зі спробою запровадження правового механізму нормування якісного стану земель. При розробці чинного Земельного кодексу України до нього була введена ст. 165 (Нормування в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів), яка передбачала запровадження у законодавство контролю за станом та динамікою якісних характеристик земельних ресурсів за допомогою системи нормативів, яка включає нормативи: а) оптимального співвідношення земельних угідь; б) якісного стану ґрунтів; в) гранично допустимого забруднення ґрунтів; г) показники деградації земель та ґрунтів. Ухвалений у 2003 році Закон України «Про охорону земель» визначив зміст зазначених нормативів.

Однак ні Земельний кодекс України, ні цей Закон не визначили чітких правових механізмів реалізації таких нормативів у практиці земельних відносин. Законодавець лише доручив виконати цю роботу Кабінету Міністрів України, поклавши на нього обов'язок затвердити своїми постановами механізми реалізації кожного з нормативів у галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів. Однак протягом 25 років від часу ухвалення Земельного кодексу України Кабінет Міністрів України та і не затвердив правові механізми реалізації жодного з зазначених нормативів якісного стану земельних ресурсів.

Вважаємо, що задекларована у земельному законодавстві система нормативів якісного стану земельного фонду для протидії процесам його деградації, а також для забезпечення поліпшення земельних ресурсів виявилася неефективною з двох основних причин.

По-перше, незрозуміло було, як можна було поширити систему нормативів якісного стану земель «згори – донизу», тобто з національного рівня – на обласний, потім – на районний і далі – на кожне землеволодіння, до кожного власника чи користувача земельних ділянок. Адже останні також повинні бути залучені до виконавців нормативів якісного стану земельних ресурсів. Одних тільки національної та регіональних програм охорони земель недостатньо для реалізації таких нормативів. Очевидно, варто подумати і над можливістю унормування якісного стану земельних ресурсів і на рівні територіальних громад.

По-друге, причиною провалу нормування якісного стану земель є, на нашу думку, неможливість отримання повної стартової та поточної інформації про якісний стан земель та ґрунтів для її порівняння. Польові ґрунтові обстеження, які проводилися в нашій країні, були несистемними, вибірковими й не давали можливості отримати регулярно оперативну інформацію про стан земель і ґрунтів у обсягах, достатніх для встановлення та реалізації нормативів якісного стану земель таким чином, щоб можна було контролювати її динаміку та не допускати погіршення стану земель, не кажучи вже про покращення.

Виходячи з близького до кризового стану земельних ресурсів країни та з завдань їх повоєнного відновлення, маємо зазначити, що саме землеохоронний напрям у розвитку земельного законодавства у найближчій перспективі має стати домінантним. Для його формування доцільно провести свого роду землеохоронну реформу – принципово змінити підходи до визначення мети як правової охорони земель, так і окремих її інститутів і правових приписів. Адже натеper мета переважної більшості зазначених правових засобів має не фізичний, а юридичний характер. Правові норми правової охорони земель моделюють таку поведінку учасників земельних відносин, здійснення якої передбачає вчинення ними певних юридично значущих дій (звільнення земель, укладення договорів, визначення цільового призначення земельних ділянок, встановлення сервітутів тощо), а не отримання матеріально значущих результатів у вигляді певних показників якісного стану земель (рівня родючості, вмісту гумусу, ступеня ерозійності земель, структури угідь тощо). Безперечно, юридично значущі дії учасників земельних відносин є важливою передумовою формування ефективної правової охорони земель в Україні. Водночас без переорієнтації землеохоронних правових норм на досягнення фізичних результатів – фізичного стану земель та їх ґрунтового покриття вони не забезпечать належної ефективності правової охорони земельних ресурсів країни.

Для формування системи ефективної правової охорони земельних ресурсів варто, на нашу думку, уточнити зміст ряду ключових категорій їх правової охорони. Передусім доцільно визначити об'єкти правової охорони земель. Основним об'єктом такої охорони слід вважати земельні ресурси країни, які включають землі (земельні території, земельні ділянки) та ґрунти. Основним завданням правової охорони земель є охорона територій і земельних ділянок від зміни їх правового статусу (неправомірного скасування державної реєстрації ділянок у кадастрі, самовільного захоплення, нецільового використання, складування відходів, зміни ландшафтної структури, складу угідь тощо). Відтак правовий режим охорони земель поширюється на землі всіх категорій, які визначені у ст. 19 Земельного кодексу України.

Водночас зміст правової охорони ґрунтів визначається особливостями об'єктів такої охорони, якими є ґрунтовий покрив та ґрунтова маса. Ґрунтовий покрив земель являє собою невід'єднану від земної поверхні (материнської породи) ґрунтову субстанцію, сформовану у процесі тисячолітнього ґрунтогенезу або хоча б у результаті рекультивациі земель, яка є складовою земельної ділянки. Натомість ґрунтова маса – це від'єднаний від земної поверхні ґрунтовий покрив, який компактно зберігається у певних місцях за певними правилами та може бути використаний для нанесення на ту ж саму чи іншу земну поверхню відповідно для відновлення чи поліпшення її продуктивності.

У свою чергу правова охорона ґрунтового покриття земель (земельних ділянок) являє собою сукупність урегульованих законом заходів щодо здійснення певного фізичного впливу на ґрунтовий покрив земель для збереження чи поліпшення їх якісних характеристик, або ж заходів щодо недопущення такого впливу, якщо він спричиняє негативні наслідки для якісного стану ґрунтового покриття. Тож правова охорона ґрунтового покриття є родовим поняттям, яке охоплює три відносно окремі напрями правової охорони, які за правовою метою відповідних правових приписів варто поділяти на: 1) збереження ґрунтового покриття, тобто збереження наявного якісного стану ґрунтового покриття, яке забезпечується шляхом заповідання (відведення земель під об'єкти природно-заповідного фонду, торфовища, болотні угіддя), використання земель як пасовищ і сінокосів без їх систематичного розорювання, недопущення складування відходів, інших агресивних щодо ґрунтового покриття речовин і матеріалів, ведення вуглецевого землеробства, яке зберігає вміст у ґрунтах вуглецю тощо); 2) відновлення ґрунтового покриття, тобто усунення негативних наслідків для стану ґрунтового покриття, викликаних діяльністю людини чи стихійними природними процесами. Відновлення ґрунтового покриття забезпечується шляхом ведення органічного землеробства, проведенням рекультивациі, консервації, ремедіациі, детоксикації ґрунтового покриття тощо; 3) поліпшення ґрунтового покриття, тобто вчинення заходів (дій, діяльності), які спрямовані на покращення якісних характеристик ґрунтового покриття понад рівень, який був сформований у процесі природних процесів ґрунтоутворення і є актуальним на цей час. Поліпшення ґрунтового покриття може мати місце у результаті проведення різних видів меліорації земель (гідротехнічної, агротехнічної, хімічної, лісотехнічної тощо) та деяких інших заходів.

Водночас на практиці вжиття заходів щодо правової охорони ґрунтового покриву доволі часто має комплексний характер і включає заходи щодо його збереження, поліпшення і відновлення одночасно. Тому важко погодитись з висловленою у літературі точкою зору про необхідність розмежування правової охорони земель і правового забезпечення відновлення земель як різних правових утворень [9, с. 93].

Проте, виходячи з поділу земель України на дев'ять окремих категорій, кожна з яких має особливий правовий режим і використовується для задоволення відмінних, іноді принципово різних потреб суспільства у земельних ресурсах, на землях таких категорій можуть застосовуватися різні набори заходів щодо правової охорони ґрунтового покриву (їх збереження, відновлення чи/та поліпшення). Тому у вітчизняних правових дослідженнях доцільно приділити більше аналізу правовим питанням охорони ґрунтового покриву кожної з категорій земель.

Тож на основі викладеного під правовою охороною земель слід розуміти сукупність урегульованих законом заходів, спрямованих на утримання земельних ресурсів у можливому за цих соціально-економічних та політико-правових умов розвитку суспільства належному якісному стані, який забезпечується як збереженням земель (земельних ділянок), так і збереженням, відновленням та/або поліпшенням їх ґрунтового покриву.

Отже, враховуючи, що 56 % території України представлені землями сільськогосподарського призначення, саме неналежний якісний стан їх ґрунтового покриву зумовив перебування земель країни у стані, близькому до кризового. Тому в сучасних умовах постійного інтенсивного антропогенного, виробничого, кліматичного, мілітарного та інших впливів на земельні ресурси, головним чином на ґрунтовий покрив, існує необхідність вдосконалення передусім правового інструментарію охорони земель сільськогосподарського призначення.

На нашу думку, земельне законодавство України та практика його реалізації забезпечують достатньо надійний захист власників і користувачів земель від протиправних зазіхань сторонніх осіб. Проте воно недостатньо ефективно захищає землю від самих її власників та користувачів земель, особливо тих, які використовуються ними як засіб аграрного виробництва. Користуючись недосконалістю законодавства, аграрії безжалюно експлуатують основну якість наших чорноземів та інших ґрунтів – їх високу природну родючість.

Вважаємо, в Україні слід розробити та запровадити у післявоєнний період ефективний правовий механізм забезпечення відповідальності агровиробників за надмірну експлуатацію та невиконання заходів з відновлення родючості використовуваних ними угідь. Для цього має бути запроваджена фіксація стартового (на початку діяльності агровиробника або ж навіть на початку сільськогосподарського сезону) та певного наступного (наприкінці сільськогосподарського сезону чи за припинення використання землі) рівня родючості. І на основі їх порівняння можна буде довести факт порушення агровиробником законодавства про охорону земель, за що має наставати сувора юридична (включно з майновою і кримінальною) відповідальність.

Для цього вважаємо необхідним ухвалити низку законодавчих актів, зокрема: 1) Закон про охорону ґрунтів та відтворення їх родючості, який передбачатиме регулярну фіксацію рівня родючості сільськогосподарських земель за системою її показників у Державному земельному кадастрі. Натепер відомості Державного земельного кадастру не є достатньо повними, оскільки характеризують землю як об'єкт нерухомого майна, структуру та межі земельних територій. Натомість цифровізація сучасного землеробства потребує великого обсягу регулярно оновлюваних, актуальних відомостей про якісний стан земель як засобу вирощування сільськогосподарських культур [33]; 2) Закон про державний контроль за використанням та охороною земель з використанням засобів дистанційного зондування (супутники, літаки, дрони), яким має бути запроваджена фіксація на рівні господарства та, навіть, на рівні окремих полів наявного в певний період часу рівня родючості земель за системою встановлених законом показників якісного стану ґрунтів. Таку фіксацію родючості ґрунтів доцільно, на нашу думку, проводити методами дистанційного зондування земель у режимі онлайн на регулярній основі, що стане можливим після припинення воєнних дій.

Висновки. Одним із головних завдань земельного права як галузі правової системи України є забезпечення охорони земельних ресурсів у межах території нашої держави. Водночас ефективність законодавства про охорону земель є дуже низькою. Стан земельних ресурсів країни визначений як близький до критичного. Вирощуючи останніми роками високі урожаї сільськогосподар-

ських культур та експортуючи їх значну частину до інших країн, Україна «експортує» й природні властивості вітчизняних чорноземів, зокрема, їх родючість, яка, відповідно, постійно знижується. Важливим джерелом формування правових засад охорони земельних ресурсів є правова доктрина, зокрема, погляди вчених щодо доцільного змісту правового регулювання землеохоронних відносин. Правова проблематика охорони земельних ресурсів України, окремих категорій земель, а також способів охорони земель перебуває у центрі уваги фахівців у галузі земельного та екологічного права. Водночас у період проведення в Україні земельної реформи основний акцент у розвитку земельного законодавства був зроблений на утвердження притаманної канонам ринкової економіки системи права власності та інших прав на землю. Водночас питання правового забезпечення охорони земель та їх правові дослідження відійшли на другий план. Як наслідок, у сучасному земельному законодавстві України найслабшим, найменш розвиненим є землеохоронний компонент.

Основним об'єктом такої охорони слід вважати земельні ресурси країни, які охоплюють землі (земельні території, земельні ділянки) та ґрунти. Основним завданням правової охорони земель є охорона територій і земельних ділянок від зміни їх правового статусу (неправомірного скасування державної реєстрації ділянок у кадастрі, самовільного захоплення, нецільового використання, складування відходів, зміни ландшафтної структури, складу угідь тощо).

Зміст правової охорони ґрунтів визначається особливостями об'єктів такої охорони, якими є ґрунтовий покрив та ґрунтова маса. Ґрунтовий покрив земель являє собою невід'єднану від земної поверхні (материнської породи) ґрунтову субстанцію, сформовану у процесі тисячолітнього ґрунтогенезу або хоча б у результаті рекультивациі земель, яка є складовою земельної ділянки. Натомість ґрунтова маса – це від'єднаний від земної поверхні ґрунтовий покрив, який компактно зберігається у певних місцях за певними правилами та може бути використаний для нанесення на ту ж саму чи іншу земну поверхню відповідно для відновлення чи поліпшення її продуктивності.

Під правовою охороною земель пропонується розуміти сукупність врегульованих законом заходів, спрямованих на утримання земельних ресурсів у можливому за цих соціально-економічних і політико-правових умов розвитку суспільства належному якісному стані, що забезпечується як збереженням земель (земельних ділянок), так і збереженням, відновленням та/або поліпшенням їх ґрунтового покриву.

Земельне законодавство України та практика його реалізації забезпечують достатньо надійний захист власників і користувачів земель від протиправних зазіхань сторонніх осіб. Проте воно недостатньо ефективно захищає землю від самих її власників та користувачів земель, особливо тих, які використовуються ними як засіб аграрного виробництва. Користуючись недосконалістю законодавства, аграрії безжально експлуатують основну якість наших чорноземів та інших ґрунтів – їх високу природну родючість.

У зв'язку з цим доводиться, що в Україні слід розробити та запровадити у післявоєнний період ефективний правовий механізм забезпечення відповідальності агровиробників за надмірну експлуатацію та невжиття заходів з відновлення родючості використовуваних ними угідь. У рамках цього механізму має бути запроваджена фіксація стартового (на початку діяльності агровиробника або ж навіть на початку сільськогосподарського сезону) та певного наступного (наприкінці сільськогосподарського сезону чи за припинення використання землі) рівня родючості. І на основі їх порівняння можна буде довести факт порушення агровиробником законодавства про охорону земель, за що має наставати сувора юридична відповідальність.

Список використаних джерел

1. Трегобчук В. М. Охорона земель – складова національної безпеки. *Вісник НАН України*. 1997. № 3–4. С. 3–10.
2. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.: Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. *Офіційний вісник України*. 2019. № 28. Ст. 980.
3. Казюта О. М., Казюта А. О., Крохін С. В. Вплив воєнних дій на вміст мікроелементів і важких металів у орних ґрунтах. *Турбота про ґрунти в умовах війни та миру: стан, моніторинг та управління: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 груд. 2024 р.)*. ННЦ «ІГА імені О. Н. Соколовського». Харків, 2025. С. 55.

4. Про схвалення Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1024-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 86. Ст. 2439.
5. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 79. Ст. 2712.
6. Вівчаренко О. А. Правова охорона земель в Україні: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 336 с.
7. Булгаков А. О. Правове регулювання раціонального використання і охорони земель в Україні в XX столітті: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2017. 226 с.
8. Гавриш Н. С. Використання, відтворення та охорона ґрунтів в Україні: теоретико-правові аспекти: моногр. Одеса: Юрид. літ., 2016. 396 с.
9. Годованюк А. Й. Правовий режим земель природно-заповідного фонду України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 20 с.
10. Ковтун О. М. Правові аспекти охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / ІДП ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2008. 20 с.
11. Конишева О. В. Правове забезпечення запобігання деградації земель сільськогосподарського призначення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2002. 175 с.
12. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: моногр. Київ: Логос, 2011. 688 с.
13. Палій Н. І. Правове регулювання використання та охорони земель рекреаційного призначення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2011. 224 с.
14. Романюк М. З. Правова охорона земель оборони України. *Правова держава*. 2012. Вип. 14. С. 317–323.
15. Федчишин Д. В. Особливості охорони та раціонального використання земель громадської забудови. *Право і суспільство*. 2014. № 6-1. С. 272–277.
16. Шарапова С. В. Рекультивація як форма відновлення якісного стану й підвищення продуктивності земель лісгосподарського призначення. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 123–128.
17. Борденюк О. В. Правова охорона земель трубопровідного транспорту в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 455–459.
18. Дейнега М. А. Правове регулювання меліорації земель сільськогосподарського призначення в Україні: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2012. 19 с.
19. Лебідь В. І. Окремі аспекти правового регулювання рекультивації земель в Україні. *Юрид. наука*. 2012. № 11. С. 29–33.
20. Місінкевич А. Л. Правове забезпечення рекультивації земель в Україні: моногр. Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2015. 140 с.
21. Оверковська Т. К. Правові засади охорони земель від забруднення та псування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 20 с.
22. Попова А. О. Правова охорона земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад. України». Одеса, 2018. 20 с.
23. Мірошніченко А. М. Нормування як засіб правового регулювання земельних відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2004. 19 с.
24. Єлькін С. В. Правове регулювання ландшафтного використання та охорони земель в Україні: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2012. 20 с.
25. Лозо О. В. Правове регулювання охорони ландшафтів в Україні та Європейському Союзі: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2015. 22 с.
26. Лісова Т. В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми: моногр. Харків: Юрайт, 2020. 396 с.
27. Шарапова С. В. Ренатуралізація та ремедіація в системі заходів забезпечення відновлення земель. *Право та інновації*. 2024. № 2 (46). С. 34–38.
28. Лейба М. О. Правове забезпечення відновлення земель сільськогосподарського призначення: дис. ... докт. філософії: 081 «Право» / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2025. 243 с.
29. Мунтян В. Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР. Київ: Наукова думка, 1965. С. 82.
30. Мунтян В. Л. Правова охорона природи Української РСР. Київ: Вид-во Київ ун-ту, 1966. С. 14, 17.
31. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 1389-XIV. *Офіційний вісник України*. 2001. № 46. Ст. 2038.
32. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
33. Кулинич П. Ф. Цифровізація земельних відносин і право в Україні: методологічні і теоретичні аспекти. *Правова держава*. 2021. Вип. 32. С. 263.

References

1. Trehobchuk V. M. Okhорона zemel – skladova natsionalnoi bezpeky. *Visnyk NAN Ukrainy*. 1997. № 3–4. S. 3–10 (in Ukr.).
2. Pro Osnovni zasady (strategiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 r.: Zakon Ukrainy vid 28 liutoho 2019 r. № 2697-VIII. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2019. № 28. St. 980 (in Ukr.).
3. Kaziuta O. M., Kaziuta A. O, Krokhin S. V. Vplyv voiennykh dii na vmist mikroelementiv i vazhkykh metaliv u ornykh gruntakh. *Turbota pro grunt v umovakh viiny ta myru: stan, monitorynh ta upravlinnia: zb. tez Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 5 hrud. 2024 r.)*. NNTs «IGA imeni O. N. Sokolovskoho». Kharkiv, 2025. S. 55 (in Ukr.).
4. Pro skhvalennia Kontseptsii borotby z dehradatsiieiu zemel ta opusteliuvanniam. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 zhovtnia 2014 r. № 1024-r. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2014. № 86. St. 2439 (in Ukr.).
5. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30 veresnia 2019 r. № 722/2019. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2019. № 79. St. 2712 (in Ukr.).
6. Vivcharenko O. A. Pravova okhорона zemel v Ukraini: monohr. Kyiv: Yurinkom Inter, 2010. 336 s. (in Ukr.).
7. Bulhakov A. O. Pravove rehuliuвання ratsionalnogo vykorystannia i okhорony zemel v Ukraini v XX stolitti: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 / Nats. yuryd. un-t im. Ya. Mudroho. Kharkiv, 2017. 226 s. (in Ukr.).
8. Havrysh N. S. Vykorystannia, vidtvorennia ta okhорона gruntiv v Ukraini: teoretyko-pravovi aspekty: monohr. Odesa: Yuryd. lit., 2016. 396 s. (in Ukr.).
9. Hodovaniuk A. Y. Pravovi rehuliuвання zemel pryrodno-zapovidnogo fondu Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06 / Kyiv. Nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 2008. 20 s. (in Ukr.).
10. Kovtun O. M. Pravovi aspekty okhорony terytorii ta obektiv pryrodno-zapovidnogo fondu Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06 / IDP im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv, 2008. 20 c. (in Ukr.).
11. Konysheva O. V. Pravove zabezpechennia zapobihannia dehradatsii zemel silskohospodarskoho pryznachennia: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06 / Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Ya. Mudroho. Kharkiv, 2002. 175 c. (in Ukr.).
12. Kulynych P. F. Pravovi problemy okhорony i vykorystannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini: monohr. Kyiv: Lohos, 2011. 688 s. (in Ukr.).
13. Paliu N. I. Pravove rehuliuвання vykorystannia ta okhорony zemel rekreatsiinoho pryznachennia: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06 / Nats. un-t «Odes. yuryd. akad.». Odesa, 2011. 224 s. (in Ukr.).
14. Romaniuk M. Z. Pravova okhорона zemel oborony Ukrainy. *Pravova derzhava*. 2012. Vyp. 14. S. 317–323 (in Ukr.).
15. Fedchyshyn D. V. Osoblyvosti okhорony ta ratsionalnogo vykorystannia zemel hromadskoi zabudovy. *Pravo i suspilstvo*. 2014. № 6-1. S. 272–277 (in Ukr.).
16. Sharapova S. V. Rekultyvatsiia yak forma vidnovlennia yakisnogo stanu y pidvyshchennia produktyvnosti zemel lisohospodarskoho pryznachennia. *Pravo i suspilstvo*. 2018. № 2. S. 123–128 (in Ukr.).
17. Bordeniuk O. V. Pravova okhорона zemel truboprovodnogo transportu v Ukraini. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2013. Vyp. 70. S. 455–459 (in Ukr.).
18. Deineha M. A. Pravove rehuliuвання melioratsii zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini: avtoref. ... dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06 / Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Kyiv, 2012. 19 s. (in Ukr.).
19. Lebid V. I. Okremi aspekty pravovoho rehuliuвання rekultyvatsii zemel v Ukraini. *Yuryd. nauka*. 2012. № 11. S. 29–33 (in Ukr.).
20. Misinkevych A. L. Pravove zabezpechennia rekultyvatsii zemel v Ukraini: monohr. Khmelnytskyi: Khmeln. un-t upravlinnia ta prava, 2015. 140 s. (in Ukr.).
21. Overkovska T. K. Pravovi zasady okhорony zemel vid zabrudnennia ta psuvannia v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06 / Kyiv. Nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 2008. 20 s. (in Ukr.).
22. Popova A. O. Pravova okhорона zemel vid zabrudnennia nebezpechnymy rechovynamy v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06 / Nats. un-t «Odes. yuryd. akad. Ukrainy». Odesa, 2018. 20 s. (in Ukr.).
23. Miroshnychenko A. M. Normuvannia yak zasib pravovoho rehuliuвання zemelnykh vidnosyn: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06 / Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 2004. 19 s. (in Ukr.).
24. Yelkin S. V. Pravove rehuliuвання landshaftnogo vykorystannia ta okhорony zemel v Ukraini: avtoref. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06 / Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 2012. 20 s. (in Ukr.).
25. Lozo O. V. Pravove rehuliuвання okhорony landshaftiv v Ukraini ta Yevropeiskomu Soiuzi: porivnialnyi analiz: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06 / Nats. yuryd. un-t im. Ya. Mudroho. Kharkiv, 2015. 22 c. (in Ukr.).

26. Lisova T. V. *Pravove zabezpechennia vidnovlennia zemel: teoretychni i praktychni problemy: monohr.* Kharkiv: Yurait, 2020. 396 s. (in Ukr.).
27. Sharapova S. V. *Renaturalizatsiia ta remediatsiia v systemi zakhodiv zabezpechennia vidnovlennia zemel. Pravo ta innovatsii.* 2024. № 2 (46). S. 34–38 (in Ukr.).
28. Leiba M. O. *Pravove zabezpechennia vidnovlennia zemel silskohospodarskoho pryznachennia: dys. ... dokt. filosofii: 081 «Pravo» / Nats. yuryd. un-t im. Ya. Mudroho.* Kharkiv, 2025. 243 s. (in Ukr.).
29. Muntian V. L. *Pravova okhорона gruntiv Ukrainiskoi RSR.* Kyiv: Naukova dumka, 1965. S. 82 (in Ukr.).
30. Muntian V. L. *Pravova okhорона pryrody Ukrainiskoi RSR.* Kyiv: Vyd-vo Kyiv un-tu, 1966. S. 14, 17 (in Ukr.).
31. *Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25 zhovtnia 2001 r. № 1389-KhIV. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy.* 2001. № 46. St. 2038 (in Ukr.).
32. *Pro okhорonu zemel: Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 r. № 962-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2003. № 39. St. 349 (in Ukr.).
33. Kulynych P. F. *Tsyfrovizatsiia zemelnykh vidnosyn i pravo v Ukraini: metodolohichni i teoretychni aspekty. Pravova derzhava.* 2021. Vyp. 32. S. 263 (in Ukr.).

Кулинич П. Ф. Проблема правової охорони земельних ресурсів України: стан, зміст, концепт вирішення у післявоєнний період

У статті досліджуються стан законодавства України про правову охорону земельних ресурсів, його доктринальна оцінка, аналізується ефективність правової охорони земель та визначаються шляхи її вдосконалення. Зазначається, що ефективність законодавства про охорону земель є дуже низькою. Доводиться, що в Україні нарізала землеохоронна реформа. Формується авторське визначення правової охорони земельних ресурсів (територій, земельних ділянок, ґрунтів), пропонується авторське визначення правової охорони земель як сукупності врегульованих законом заходів, спрямованих на утримання земельних ресурсів у можливому за даних соціально-економічних та політико-правових умов розвитку суспільства належному якісному стані, який забезпечується як збереженням земель (земельних ділянок), так і збереженням, відновленням та/або поліпшенням їх ґрунтового покриття. Доводиться доцільність розробки та запровадження ефективного правового механізму забезпечення відповідальності агровиробників за надмірну експлуатацію та нежиття заходів з відновлення родючості використовуваних ними угідь у післявоєнний період.

Ключові слова: земля, земельні ресурси, ґрунти, деградація, охорона, законодавство, доктрина, збереження, відновлення, поліпшення ґрунтового покриття, юридична відповідальність.

Kulynych P. F. The problem of legal protection of land resources in Ukraine: status, content, concept of solution in the post-war period

The article examines the state of Ukrainian legislation on the legal protection of land resources, its doctrinal assessment, analyzes the effectiveness of legal protection of land and identifies ways to improve it. It is noted that one of the main tasks of land law as a branch of the legal system of Ukraine is to ensure the protection of land resources within the territory of our state. At the same time, the effectiveness of legislation on land protection is very low.

It is proved that the main object of legal protection should be considered the land resources of the country, which include land (land territories, land plots) and soil. Accordingly, the main task of legal protection of land is to protect territories and land plots from changes in their legal status (unlawful cancellation of state registration of plots in the cadastre, unauthorized seizure, improper use, waste storage, changes in landscape structure, composition of land, etc.).

The content of legal protection of soils is determined by the features of the objects of such protection, which are soil cover and soil mass. The soil cover of land is a soil substance not separated from the earth's surface (mother rock), formed in the process of millennial soil formation or at least as a result of land reclamation, which is a component of the land plot. Instead, soil mass is a soil cover detached from the earth's surface, which is compactly stored in certain places according to certain legal rules and can be used for application to the same or another earth's surface, respectively, to restore or improve its productivity.

Based on the analysis conducted in the article, the author's definition of legal protection of lands is proposed as a set of legally regulated measures aimed at maintaining land resources in a proper qualitative state possible under the given socio-economic and political-legal conditions of development of society, which is ensured both by the preservation of lands (land plots), and by the preservation, restoration and/or improvement of their soil cover.

The article also proves that the land legislation of Ukraine and the practice of its implementation provide sufficiently reliable protection of owners and users of lands from unlawful encroachments by third parties. However, it does not effectively protect the land from its owners and users of lands themselves, especially those that are used by them as a means of agricultural production.

In this regard, it is proposed that Ukraine needs to develop and implement an effective legal mechanism to ensure the responsibility of agricultural producers for excessive exploitation and failure to take measures to restore the fertility of the lands they use. Within the framework of this mechanism, the fixation of the starting (at the beginning of the agricultural producer's activity or even at the beginning of the agricultural season) and a certain subsequent (at the end of the agricultural season or upon termination of land use) fertility level should be introduced. And on the basis of their comparison, it will be possible to prove the fact of violation of the legislation on land protection by the agricultural producer, for which strict legal liability should apply. Thanks to such legal innovations, it will be possible to stop the degradation of the country's land resources and improve their qualitative characteristics in the post-war period.

Keywords: land, land resources, soil, degradation, protection, legislation, doctrine, preservation, restoration, improvement of soil cover, legal responsibility.

DOI: 10.33663/2524-017X-2026-17-57-66

Дата першого надходження рукопису до видання: 04.03.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.04.2026

Дата публікації: 30.04.2026